

Ինքը - գործը՝ համարուած է աչքերին վնասակար և սիրտ մաշող, ուստի հարուստ կանայք հազիւ են նրանով զբաղուած. իսկ չքաւոր ընտանիքներում լաճախ են թող գործում: Անընդհատ աշխատելով, մի կին կարող է վերջացնել ամսական մէկ թուռ, բայց շատ անգամ գործը ամիսներ է տւում, որովհետեւ միայն ազատ ժամանակն են նուիրում նրան: Երբ թուռը արդէն ամբողջութեամբ գործուած է, եփում են նրան սապոնաջրում: Որքան սպիտակ և փայլուն (արծաթափայլ) դուրս գալ թուռը եփելուց լետոյ, նոյնքան տւելի արժէք է ունենում. որքան դեղնադոյն է լինում, այնքան պակաս է գնահատուած:

ԵՐԿՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽՍ.

ՎԱՐՊԵՏԻ ԱՐՅԵՍՏԱԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆԸ.

Շատ ընտանիք է, որ գիւղացին այնպիսի բարիքներ է պատրաստում, որոնք իւր ընտանիքին հարկաւոր են: Բայց կան հազարաւոր անհատներ, որ նոյն կամ աւելի եռանդով և ոյժ գործ դնելով, այնպիսի բարիքներ են պատրաստում, որոնց իրանք ոչ մի դէպքում չեն գործադրելու: Այստեղ, ի հարկէ, նրանք ի նկատի ունին նախ և առաջ ոչ թէ պատրաստուող առարկան, այլ այն վարձատրութիւնը, որ իրանց աշխատանքի (փութաջանութեան, չարչարանքի, փորձառութեան...) համար պիտի ստանան: Այդպիսի տնհատներէց է կազմուած արհեստաւորների դասակարգը, որ բաւական բազմաթիւ է հայոց աշխարհում (հայաբնակ գիւղերում): Ամենուրեք գտնում ենք նրանց եռանդով աշխատելիս, մերթ իրանց խրճիթում (ուրիշների համար), մերթ գիւղից գիւղ թափառելիս, մերթ պարբերական շուկաներում, մերթ քաղաքի մշտակալ արհեստանոցներում:

Եւ ահա հարց է ծագում, թէ ինչ պատկեր է ներկայացնում այդ դասակարգը, որտեղից է նա ծագում, ինչ ձև-

ւակերպութիւններ ունի և ինչ պատճառներից... մի խօսքով, թէ ինչք մէջն է կալանում նրա ամբողջ էութիւնը: Այդ հարցը բաւարար կերպով վճռելու համար, հարկաւոր կը լինէր ժողովրդական-հոգեբանական և քաղաքակրթա-պատմական մանրամասն հետազոտութիւններ անել: Մենք կը բաւականանանք տնտեսական կեանքի լիշեալ շրջանի էութեան գլխաւոր կէտերը նկարագրելով, որի համար կը բերենք ամենագլխաւոր երևոյթները և կը բացատրենք օրինակներով:

Նախ մի կարճ նկատողութիւն կանենք վարպետի ծագման մասին ընդհանրապէս:

Երբ երկրի գումարը մեծանում է, հարստութիւնը աճում է, պահանջը շատանում է և ճաշակը նրբանում, այլ ևս անհնար և անձեռնտու է դառնում առանձին ընտանիքի համար՝ իրեն հարկաւոր բոլոր բարիքները սեփական ուժերով պատրաստելու: Նա պարտաւոր է այժմ առարկաներից միջանիսը գնել, միւսները պատուէր տալ: Դա տեղի է ունենում արդէն փոքր ի շատէ առաջագիմած գիւղերում, ևս առաւել քաղաքներում: Միւս կողմից գոյութիւն ունին շատ անձնաւորութիւններ, որոնք կամ բոլորովին զուրկ են մի կտոր հողից, կամ բաւական քանակութեամբ հող չունին՝ միայն երկրագործութեամբ պարապելու համար, ուստի որևէ ուրիշ դրաղմունքով պիտի իրանց գլուխը պահեն: Եւ ահա լիշեալ երկու իրար լրացնող երևոյթների ազդեցութիւնից առաջ են գալիս մասնաւոր վարպետներ՝ զանազան տեսակի:

Տղամարդը սկսում է հրաժարուել անմիջական անկախ աշխատանքից և իւր ուժերը և ժամանակը գործադրում է ուրիշների համար, վարձատրութիւն ստանալու նպատակով: Այդպիսով առաջ են գալիս զանազան տեսակի արհեստաւորներ:

Որքան էլ բազմաթիւ լինեն արհեստաւորների տեսակները, այնուամենայնիւ նրանք բաժանւում են երկու մեծ խմբերի:

Մի կողմում կանգնած են այն արհեստավորները, որոնք սպառողի համար միայն լրացուցիչ աշխատանք են գործ դնում. նրանք գործում են նախ և առաջ սպառողի տուած պատուէրի համեմատ: Նրանք ուրեմն կատարելապէս անկախ արհեստավորներ չեն, այլ ստանում են վարձատրութիւն՝ բացառապէս իրանց գործադրած աշխատանքի համար:

Իսկ միւս մեծ խումբը կազմում են այն վարպետները, որոնք բացի գործիքներից ունին և հում նիւթեր, ուստի և կարիք չունին անպատճառ սպառողի (մուշտարու) պատուէրին սպասել, այլ կարողանում են առարկաներն իրենց ցանկացած քանակութեամբ և որակութեամբ պատրաստել, որը լեռալ ծախում են սպառողներին: Ուրեմն սրանք մի կողմից վաճառականներ են, թէև ծախելի ապրանքը ուրիշներից չեն գնել, այլ իրանք են պատրաստել: Նրանք պահանջում են սպառողից ոչ թէ լոկ իրանց աշխատանքի վարձը, այլ ապրանքի զինը, որ կարող է բարձր կամ ցածր լինել, ի միջի ալլոց, նայելով՝ թէ սոյն բոլէին հում նիւթի գինը քանի է: Ուրեմն նրանք կարող են կողմնակի աշխատանք կամ վնաս ստանալ, մինչդեռ առաջին խումբը այդ հանգամանքից ազատ է:

Առաջին խումբին պատկանողներին կանուանենք վարձկան-արհեստավորներ, իսկ երկրորդին՝ վաճառող արհեստավորներ և իւրաքանչիւրի մասին կը խօսենք առանձին:

I.

ՎԱՐՁԿԱՆ ԱՐԿԵՍՏԱՒՈՐ

Որպէս արդէն ասացինք, վարձկան արհեստավորը վարձ է ստանում միայն իր գործ դրած աշխատանքի համար. այնուամենայնիւ նա հասարակ մշակ չէ, որը գործադրում է իւր ֆիզիկական ուժը ամեն պատահած գործի մէջ. այլ նա որոշ կոշում ունի, որովհետեւ իր ուժը գործ է դնում միայն որոշ աշխատութեան մէջ: Բացի այդ, նա ունի մաս-

նաւոր ունակութիւններ և փորձառութիւններ իւր արհեստին վերաբերեալ:

Նա առաջ է գալիս այնտեղ, ուր ընտանիքը դեռ ոչ ամբողջովին ձեռք է քաշել այս ու այն բարիքը արդիւնադործելուց, կամ թէ ուր պահանջը այնքան մեծ չէ, կամ որոշ չէ, որ կարողանալ բաւականացնել *սալլամը* պատրաստող արհեստաւորին (երկրորդ խմբին): Այդ պատճառով վարձկան արհեստաւորները աւելի տարածուած են գիւղական կեանքում: Արհեստի այդ ձևը միջին տեղն է բռնում տնային աշխատանքի (տնայնագործութիւն չենք ասում) և իսկական արհեստաւորութեան մէջ: Նախնական գիւղը բոլորովին կարիք չունի արհեստաւոր վարձելու, որպէս տեսանք առաջին գլխի մէջ: Իսկ քաղաքը արդէն կանոնաւոր արհեստանոցներ ունի. աւելի զարգացած գիւղերը և գիւղաքաղաքները, որտեղ ընտանիքը դեռ արհեստագործութիւնից ձեռք չէ վերցնում, իսկական ասպարէզներ են վարձկան արհեստաւորների համար: Ի հարկէ ամեն տեղ բացառութիւններ կան. միջանի արհեստներ հէնց մեծ քաղաքներումն էլ մնում են վարձկան արհեստաւորի ձեռքին: Այստեղ ներգործում են զանազան տեխնիկական և տնտեսական պատճառներ, որոնց հետ կը ծանօթանանք, երբ այդ օրինակների մասին խօսելիս լինինք:

Վարձկան արհեստաւորների մէջ կարելի է նկատել զարգացման երկու որոշ աստիճաններ: Նրանցից ոմանք կամ ոչ մի գործիք չունին, կամ ունին շատ հասարակ, նախնական գործիքներ, որոնցով նրանք աշխատում են գործ առաջարկող ընտանիքում: Երկրորդները ունին դժուարաշարժ կամ հաստատուն գործիքներ, կամ անշարժ գործատեղեր, ուր նրանք ստանում են պատուէր տուողից հում նիւթը և մշակում իրանց արհեստանոցում: Առաջիկաները ուրեմն շարժական են, իսկ երկրորդները անշարժ: Կը ծանօթանանք իւրաքանչիւր խումբի հետ առանձնակի:

Ա. ԵԱՐԺԱԿԱՆ ՎԱՐՁԱԿԱՆ ԱՐՀԵՍՏԱՌՈՐՆԵՐ:

Շարժական արհեստավորը շրջում է ընտանիքից ընտանիք և իւրաքանչիւրի համար կարճ ժամանակամիջոցում կատարում է պահանջուած գործը: Ընտանիքը տալիս է նրան հում նիւթեր և հարկաւոր միջոցները (օրինակ փայտը, ածուխը) և ընտանիքի աչքի առաջ կատարում է նա իր գործը: Եւ որովհետեւ այդ ձևը գլխավորապէս գիւղերումն է տարածուած, ուր ապրուստի անհրաժեշտ պիտոյքները (հացը, պանիրը, գինին...) առատ են, ուստի սովորաբար մի ընտանիքի մէջ գործ կատարող արհեստավորը ստանում է իր ուտելիքը և խմելիքը: Գործը վերջացնելով, ստանում է իր վարձը, որ շատ անգամ բաղկացած է զանազան նիւթերից (ուրեմն ո՛չ փող) և հեռանում է՝ մի ուրիշ ընտանիքում գործ գտնելու: Կը բերենք մի քանի օրինակներ:

1. Թաղիք շինողը թափառում է գիւղից գիւղ իր մի քանի օգնականներով. կամ թէ մի քանի վարպետներ ընկերանում են, որովհետեւ թաղիք շինելու գործի համար անհրաժեշտ են զոնեա մի քանի ֆիզիկական ոյժեր: Նրանք մնում են գիւղական ընտանիքում մի քանի օր, ուտում են ընտանիքից և գիշերն էլ անցկացնում այնտեղ, ուր թաղիքը պատրաստում են: Վարձը ստանում են միանգամից ամբողջ աշխատանքի համար: Քաղաքներում այդպիսի արհեստավորներ սակաւ են պատահում, որովհետեւ քաղաքացու կեանքի մէջ կապերը և գորգը վերջ են դրել թաղիքի գործածութեանը:

2. Դօշկակարը, փափախ կարողը, գերձակը նույնպէս գնում են տներում գործելու, բայց սրանք քիչ գործ են ունենում, ուստի երբեմն են արհեստով զբաղւում: Նրանք շատ անգամ ստանում են արդէն նախապատրաստած (մշակած) նիւթը (կաշին, մորթին, կտորը) գիւղական ընտանիքից և տեղն ու տեղը առարկան պատրաստում. վարձ են ստանում առարկայի թուի և յատկութեան համեմատ: Այդ վարպետներին զբաղմունք են տալիս այն գէսպերում, երբ գործը շտապողական է (օրինակ հարսանիքից առաջ) կամ

եթէ առարկան աւելի նուրբ է հարկաւոր, քան ընտանիքի անդամները իրանք պատրաստել կարող են: Այդ վարպետները մեծ մասամբ աղքատ գիւղացիներ են և ունին մասամբ երկրագործական զբաղմունքներ: Արհեստը նրանց համար երկրորդ տեղն է բռնում: Եւ որովհետեւ նրանք մի գիւղում չնչին գործ են գտնում (պարապ ժամանակ, ուստի գնում են գիւղից գիւղ, թողնելով իրանց ընտանիքը մայրական գիւղում):

3. Աւելի անուանի արհեստաւորներ են գիւղական արծաթագործները: Գիւղական ազգաբնակիւթիւնը աչքի ընկնող հակումն ունի դէպի արծաթեայ զարդարանքը: Փոքր ի շատէ ապահովուած գիւղական ընտանիքի կինարմատները զարդարում են իրանց հագուստը արծաթեայ կոճակներով և կարթիկներով (ղփշաներով) և ճակատները՝ արծաթեայ շրջթաներով: Նոյն սովորութիւնը տարածուած է և մահմեդական ազգաբնակիւթեան մէջ: Այստեղից ծագում է մի լաւ ասպարէզ արծաթագործների համար: Արծաթագործը տարածում է իւր գործիքները պատուէր տուող ընտանիքի խրճիթի մի անկիւնում և ստանում է արծաթը, որ մեծ մասամբ բաղկացած է լինում հին փողերից կամ արծաթեայ փչացած առարկաներից: Այդ արծաթագործներից ոմանք քաղաքացիներ են լինում, որոնց մասին յետոյ կը խօսենք:

4. Ներկարարը: Մինչև իսկ առաջ գնացած գիւղերում ընտանիքը ձեռք չէ վերցնում բրդեղէն, բամբակեղէն և սրանց նման առարկաներ արտադրելուց: Միայն թէ լիշեալ գիւղերում այնատուրեան մի մասը լանջնում է վարպետներին, օրինակ ներկելը: Ներկարարը գալիս է ընտանիքի մօտ, բերելով քաղաքում գնած կամ սեպական պատրաստած ներկը: Նա գործում է պատուէր տուողի բակում կամ խրճիթում և պայմանաւորուած վարձը ստանում:

5. Վերջապէս կը լինենք այստեղ քարտաշին, որմնադրին և հիւսնին: Սրանք գործում են ինչպէս քաղաքում, նոյնպէս և առաջ գնացած գիւղերում, ուր գիւղացին աւելի լաւ բնակարան է ուզում, որը ինքը չէ կարող կառուցա-

ներ: Ամենուրեք այդ արհեստավորները մնում են վարձկաններ, որովհետև գործը ինքը այդ է պահանջում:

Բոլորովին այլ տեսակի վարձկան արհեստավորներ են մի շարք քաղաքացի կանայք (քաղաքներում), որոնք շատ անգամ իրենց որդերի միակ խնամողներն են: Նրանք իրանց ձեռքերի աշխատանքով կերակրում են հարազատ երեխաներին: Սրանց են վերաբերում —

1. Կար անող կինը: Խնչպէս արգէն ասուած է, քաղաքացի ընտանիքը ինքն է պատրաստում սովորական հագուստը և սպիտակեղէնը: Ուրիշ կերպ է բանը, երբ հագուստը պիտի կարուի թանգագին կտորներից, օրինակ հարսնացուի համար: Այդ դէպքում յաճախ հրաւիրւում է կար անող կինը, որը ընտանիքի աչքի առաջ կտորը ձևում է, վերցնում է միւս հարկաւոր նիւթերի (թելերի, ժապաւէնների...) հետ միասին և իր սեփական բնակարանում կարը անում: Այնպէս որ վերջին կէտում սա նման է անշարժ վարձկան արհեստավորին:

2. Մուշտակակար կինը կարում է կանանց համար մուշտակներ թաւիշից և թանգագին մորթիներից: Նրա լաքաբերութիւնը ընտանիքի հետ նախընթաց վարպետուհու պէս է: Միայն թէ մուշտակ կարողի գործը աւելի դժուար է և աւելի փորձառութիւն է պահանջում, ուստի իւրաքանչիւր կար անող կին չէ կարող մուշտակներ կարել: Մուշտակակար կինը տղամարդկանց մուշտակներ չէ կարում:

3. Թոնիր շինող կինը: Երբ քաղաքացի ընտանիքը կամենում է փոքր ի շատէ մեծ թոնիր ունենալ, այն ժամանակ շինել է տալիս նրան իր բակում: Թոնիր շինող կինը շաբաթների ընթացքում ամենայն օր գալիս է և մի քանի մաս աւելացնում, բարձրացնում թոնիրի պատերը: Երբ ամբողջ թոնիրը շինուած է լինում, ապա լիշեալ կինը սկսում է նրան ալրել: Թոնիրի մէջը ածում են չոր փթիբ (թագաք) և վառում: Ապա այնպէս ծածկում են թոնիրի բերանը, որ օդը ազատ խողալ չկարողանալ և թոնիրը ծխով լիքը լինի: Մի քանի օրից յետոյ թոնիրը բացում են և նա պատրաստ է:

Թոնիր շինողը վարձատրուում է միանգամից՝ «ամբողջ գործի համար»։ Բացի այդ, սովորաբար իւրաքանչիւր գալուսն, թէյ է խմում, կամ նախաճաշիկ է անում։ Վերջին սովորութիւնը գիւղական արհեստաւորի կեանքի մնացորդն է։

4. Հացթուխ կինը։ Քիչ ապահովուած քաղաքացի ընտանիքը, հաց թխելու համար, ինքը խմորը հունցում է, գունդեր կազմում և թոնիրը վառում։ ապա հացթուխը գալիս է և հաց թխում։ Աւելի ապահովուած կամ հարուստ ընտանիքները ամբողջ գործը թողնում են հացթուխի վրայ, այսինքն հունցելն էլ, գնդեր կազմելն էլ վերջինս է կատարում։ Ընտանիքի անդամները կամ ծառայողները միայն կողմնակի կերպով օգնում են հացթուխին (գունդերը տանում են թոնրատուն, հացը բերում են տուն և այլն)։ Հացթուխը վարձատրուում է փոքր ինչ էլ փողով (օրինակ 10 կ.) և մի հաց է ստանում (նոյնպէս ճաշում է շատ անգամ)։

Իւրաքանչիւր հացթուխ կին ունի մի շարք միւշտարիւնտանիքներ։ այնպէս որ նա ամենայն օր որևէ տեղ հաց է թխում։ Հաց ունենալ կամեցող ընտանիքը նախընտաց օրը տեղեկացնում է հացթուխին։ Եթէ հացթուխը չէ կարող գալ, յետաձգում են մէկ երկու օրով, եթէ շատ վաղ պահանջ չկայ։ Այդպիսի օրերում ընտանիքները միմեանցից հաց են պարտք առնում։

Այժմ մենք, առաջ քան երկրորդ աստիճանին անցնելը, քանի մի օրինակներ կը բերենք, որոնք մի կողմից նման են առաջին աստիճանին, միւս կողմից երկրորդ. ուրեմն կազմում են անցողական դրութիւն։

Քաղաքացի արծաթագործները թափառում են լաճախ գիւղից գիւղ։ Իւրաքանչիւր գիւղում իջւանում են նրանք որևէ ծանօթի խրճիթում (կամ թէ տեղ են վարձում)։ Այստեղ աշխատում են նրանք միքանի շաբաթ, պահանջին նախելով, և յետոյ գնում են գործիքներով հանդերձ մի ուրիշ գիւղ, ուր նորից սարքում են իրանց արհեստանոցը։ Ուրեմն նրանք սեփական արհեստանոց ունենալով, նմանում են վարձկան արհեստաւորների երկրորդ խմբին, միայն թէ առաջին

խմբի ներկայացուցիչների նման թափառում են, թէև ոչ տնից տուն, այլ գիւղից գիւղ:

Նոյնանման աստիճանի վրայ են կանգնած ոմանք բրուտներից: Յաճախ պատահում է, որ գիւղացիները գինու մեծ կարասների կարիք են զգում: Այդ կարասները չի շինում բրուտը՝ առանց նախապէս պատուէր ստանալու: Բացի այդ՝ կարասները ծանր և դժուար փոխադրուող են: Ուստի երբ մի գիւղ իր սահմաններում լաւ կաւ և բաւականաչափ վառելիք (փայտ) ունի, հրաւիրում է *) մի բրուտ իր գործիքներով և պատրաստել է տալիս հարկաւոր կարասները: քուրան պատրաստելը և փայտ ու կաւ հասցնելը գիւղացիների գործն է: Գործը վերջացնելուց լեռու, բրուտը հեռանում է գիւղից: Ուրեմն նա էլ թափառելու բնականութիւն ունի, միայն թէ գիւղից գիւղ:

Նոյն տեսակին կարող ենք վերաբերել և թափառիկ տաշտաշէնին, որը յայտնւում է գիւղերի հրապարակներում կամ փողոցներում իւր հասարակ գործիքներով: Նա ունի իւր հետ կոճղներով լիքը մի սալ: Գիւղացիները դուրս են գալիս նրա մօտ և կոճղեր ընտրելով, տեղն ու տեղը շինել են տալիս զանազան տաշտեր և նման առարկաներ: Պատուիրողը ինքն է ընտրում փայտը (կոճղը) և նախապէս պայմանաւորւում է վարձատրութեան մասին:

Բ. ԱՆՇԱՐԺ ՎԱՐՁԱՄԱՆ ԱՐՇԵՍՏԱՒՈՐՆԵՐ

Անշարժ արհեստանոցը առաջ է գալիս, երբ արհեստաւորին հարկաւոր են դժուար տեղափոխուող գործիքներ կամ հիմնարկութիւններ, կամ եթէ արհեստը կապուած է բնական անշարժ պարագաների հետ: Բերենք օրինակներ:

1. Տիւղ: Սա մի անհաւասար լծակ է (рычагъ) գերաններից կազմած, որ գործ են գնում օրինակ, բրինձ մաք-

*) Համեմատ. Хвѣтсовъ. Кустарн. пром. Закавказья. вѣя. Стр. 83.

ընդու համար Տինգը շարժում է մարդու ոյժով: Վարպետը կանգնում է հօրիզոնական գերանի վրայ, լենման կէտի մօտ: Իւր մի ոտը դրած է լինում ուղիղ լենման տեղում, իսկ միւս ոտը փոփոխակի դնում է լծակի աջ կամ ձախ բազկի վրայ, նայելով թէ տինգի որ բազուկը պիտի իջնէ և որը բարձրանայ: Այստեղ է երևում վարպետի ընդունակութիւնը (փորձառութիւնը), ըստ որում նա զարմանալի արագութեամբ և տակտով պատուում է լենման կէտի շուրջը, որտեղից անփորձ մարդը իսկոյն վայր կը գլորուէր: Երկար բազուկի տակում գտնւում է մի քարած տափիկ կամ մի աւազան, ուր կիտում են բրինձի հասկերը: Նոյն բազուկը ունի իւր ծայրում մի ուղղահայեաց փայտ, որը հարուածներ է տալիս բրինձի հասկերին:

Ո՛չ ամեն մէկ գիւղացի տինգ ունի, որովհետև գործը բաւական դժուար, գուցէ և վտանգաւոր է: Տինգատէրը մաքրում է սրա-նրա բրինձը և որպէս վարձատրութիւն՝ ստանում է մաքրած նիւթի մի որոշ մասը: Այդ գործիքը ամեն տեղ կայ, ուր բրինձ են ցանում: Ներկայումս ուսւ աղանդաւորները մօցրել են մեր երկրում չրափնգեր, բայց մեր նկարագրած ձևը տակաւին շարունակում է իւր գոյութիւնը:

2. Զրաղացի (ալիւրի) նպատակն է ցանկացողների համար ցորենը աղալ. ջրաղացը ստանում է որպէս վարձ ցորենի որոշ մասը: Զրաղացի յարաբերութիւնը գէպի իւր յաճախորդներն երկու տեսակ է: Աւելի նախնականը այն է, որ գիւղացին բերում է իւր ցորենը ջրաղաց, ուր նա ինքը իւր ընտանիքի օգնութեամբ աղալու գործը կատարում է: Երկրորդ տեսակ յարաբերութիւնը այն է, որ ջրաղացում գործը կատարողը ջրաղացպանն է: Երբեմն միևնոյն ջրաղացում երկու տեսակ յարաբերութիւններն էլ տեղի են ունենում, բայց առհասարակ երկրորդ տեսակը աւելի քաղաքներում և մեծ գիւղերումն են սովորական, իսկ առաջին տեսակը ետ ընկած գիւղերում: Ի հարկէ ջրաղացը, նայելով թէ գործ կատարողը ով է, աւելի կամ պակաս է վարձ վերցնում:

3. Իւղահանքը *) մի բաւական բարդ հիմնարկութիւն է: Բոլոր գործիքները և կարասիքը նախնական—տախկան են: Իւղահանքի տէրը սովորաբար մէկ հարուստ գիւղացի է լինում: Իւղահանքը գործում է միայն միւշտարիների համար. այսինքն նա ուրիշների բերած կտաւատից իւղ է հանում, ստանալով որոշ վարձատրութիւն:

Գիւղացին բերում է մէկ չոխ (12—13¹/₂ փութ) կտաւատ: Սրան փոքր առ փոքր աղանձում են վաւարանում, որ կամարաձև կրակարան է, որի վերևը գտնւում է կտակարան, իսկ ներքևում հնոցը: Մէկ մշակ շարունակ խառնում է կտաւատը, աղանձելու ժամանակ: Աղանձածից մաս առ մաս վերցնելով աղում են պտտուող քարի տակ: Այդ քարը ուղղահայեաց պտտւում է (вертикально) իւղահանքի գետնի վրայ և շարժւում է շրջան կազմող գոմէշի ոյժով: Այդպէս ստացւած նիւթը խախալում են կախուած, տարուբերուող խախալով: Ինչ որ էլի մնում է խախալում, նորից ածում են քարի տակ: Խախալած մասը հաւաքում են մէկ տաշտի մէջ, ուր նրան մէկ մշակ ջուր է սրսկում և խառնում: Այդ անգամ ստացւածը նորից վերադարձնւում է քարի տակը, որից դուրս գալով նա կոչւում է գիլառ: Գիլասը ածում են զամբիւղների մէջ: Մինչդեռ երկու մշակներ գիլասը զամբիւղ են ածում, երրորդը նրան լարդ է խառնում և օտներով ամրացնում: Այդպիսով լքցրած զամբիւղները դրւում են լծակի (рычагъ) տակ, ուր նրանից իւղը հանւում է լծակի հարուածների ազդեցութեամբ: Քսանուչորս ժամուայ մէջ է իւղը ստացւում, որը հոսում է ներքևում կանգնած ամանի մէջ:

Իւրաքանչիւր միւշտարի (հերթով) տալիս է իւղահանք մէկ չոխ կտաւատ: Ամբողջ գործողութիւնը երեք օր է տևում, որովհետև աղանձելը տևում է 24 ժամ, աղալը, խախալելը և ջուր սրսկելը 2½ ժամ և նոյնքան էլ՝ ճնշողականութեամբ իւղը դուրս հանելը: Միայն թէ նոյն երեք

*) Տես Աբէլեանց, Իւղահանութիւնը Երեսնեան նահանգում. Մշակ. 1884. սկսեալ № 28. Գլ. IV.

օրում իւղ են հանում ոչ թէ մէկ չոխ կտաւատից, այլ երեք չոխից, որովհետեւ աշխատանքը (գործը) բաժանուած է, այնպէս որ, երբ առաջին չոխը աղանձուած է և սկսում են նրան աղալ. առաջին բանուորները սկսում են աղանձել մի նոր միւշտարու կտաւատը:

Միւշտարին վճարում է հանքատիրոջ մէկ չոխ կտաւատից իւղ հանելու համար, 12 ֆունտ իւղ, ջուր սրսկողին 3 ֆ., միւս չորս բանուորներից իւրաքանչիւրին $1\frac{1}{2}$ ֆ., գործ է ածւում լուսաւորութեան համար $1\frac{1}{2}$ ֆ., վառարանում ալրւում է $1\frac{1}{2}$ ֆ., բոլորը միասին 24 ֆ.: Բացի այդ՝ պարտաւոր է նա երեք օրից մէկում բանուորների ուտեստը տալ: Գոմէշները (որ միքանի հատ են) կերակրում է նա նոյնպէս մէկ օր կտաւատի սերմի մնացորդներով: Եւ նա ինքն էլ երեք օր շարունակ մնում հանքատանը:

4. Սրանց կարգին են վերաբերում և գիւղական դարբնոցները: Իւրաքանչիւր մեծ գիւղում գտնւում է սովորաբար մէկ կամ միքանի դարբնոց: Փոքրիկ գիւղերը լաճախ գուրկ են դարբնոցից: Այդպիսի գիւղերը հրաւիրում են երբեմն մէկ դարբին իւր շարժական դարբնոցով, որը կազմակերպւում է նա մի վարձուած տեղում: Դարբինը մընում է գիւղում որոշ ժամանակ, մինչև որ բոլոր եղած գործերը վերջացնում է: Նրա գործն է գլխաւորապէս՝ նորոգել գիւղացոց երկրագործական գործիքները:

Մշտակալ դարբնոցը սարքած է հետևեալ կերպով *): Հնոցը բաժանում է դարբնանոցը երկու մասի: Առջևի մասում գտնւում են մէկ մեծ և միքանի փոքր սալեր: Բացի այդ՝ դարբնոցում կան մէկ փուքս, քանի մի մուրճեր, ունեյիքներ և այլն: Դարբնոցում սովորաբար աշխատում են՝ մէկ վարպետ, մէկ օգնական և մէկ աշակերտ: Վերջինս շարունակ շարժում է փուքսը՝ կրակը անշէջ պահելու համար: Վարպետը դուրս է հանում վառարանից կարմրած երկաթի կտորը և դնում է սալի վրայ:

*) Համեմատել Хатисовъ. Куст. Пром. Стр. 65.

և աջ ձեռքի մուրճով հարուած է տալիս երկաթին: Վարպետի հանդէպ կանգնած է օգնականը՝ ձեռքին աւելի մեծ մուրճ (երկու ձեռքով բռնած): Նա հետեւում է վարպետին, տալով նոյն սրովանդակութեամբ, բայց աւելի, զօրեղ հարուած, կամ թէ նոյն ուժով մի քանի անգամ: Այդպէս հերթով շարունակում են հարուածները, քանի դեռ երկաթը չէ սառնացել: Վարպետի հարուածների նպատակն է ձևակերպել երկաթը, իսկ օգնականի հարուածները վարպետի շարունակութիւնն են կազմում: Ուստի օգնականը պիտի աչքի տակով գիտէ հարուածները, սրանց բովանդակութիւնը ըմբռնելու համար:

Ներկարաններ կան բոլոր քաղաքներում և մեծ գիւղերում: Ներկարանում, ուր գործում է վարպետը միջանի օգնականներով կամ ընկերակիցներով, գտնւում են մի շարք մեծ կարասներ, որոնք թաղուած են մինչև բերանը: Այդ կարասներում միշտ պատրաստ ներկ է լինում, որը ժամանակ առ ժամանակ նորոգւում է (թարմացնւում է): Ներկարարը ստանում է մասնաւոր միշտաբրիններից կամ վաճառականներից կտաւի կամ բրդի թելեր և կտորներ՝ ներկելու համար: Նա ինքը չունի սեփական թելեր կամ կտորներ: Իւր աշխատութեան համար ներկարարը վարձ է ստանում, նայելով թելի կշռին, իսկ կտորի՝ լայնութեան և երկարութեան:

Սոյն կարգին է պատկանում և օսկերիչը (որ հասարակ արծաթագործներից զանազանւում է և հաստատուած է քաղաքում): Նա ի հարկէ կատարում է նոյնպէս արծաթի գործ, բայց այս դէպքում էլ նա ըստ կարելոյն մաքուր արծաթ է գործածում և աւելի նուրբ պատուէրներ է կատարում: Եւ որովհետև արծաթն ու օսկին թանգ նիւթեր են, արհեստաւորը միջոց չունի ապրանքի մեծ պաշար ունենալու: Ուստի նա բաւականանում է պատուէրներ վերցնելով, որի համեմատ և վարձ է ստանում: Ոսկերիչը շինում է մատանիներ, գօտիներ, կոճակներ, ճակատանոցներ և այլն:

II.

ԳՈՒՄԱՐԱՏԵՐ ԱՐՀԵՍՏԱՌՈՐԸ

Որքան աւելի աճում է քաղաքի ազգաբնակչութիւնը, նոյնքան աւելի հաւանական է դառնում արդիւնագործողի համար, որ նրա նախապէս պատրաստած ապրանքները համապատասխան գնողներ կունենան: Միւս կողմից արդիւնագործողը աւելորդ օգուտ է ունենում, եթէ ինքն է՝ ձեռք բերում հում նիւթերը մեծ քանակութեամբ աւելի էժան գնով: Բացի այդ՝ քաղաքացի միւշտարին հազիւ է ունենում հում նիւթեր (քանի որ գիւղական տնտեսութեամբ չէ զբաղւում), ուրեմն նա էլ պիտի ձեռք բերէր ուրիշից: Այդպիսով, հնարաւոր և յարմարաւոր է դառնում, որ արհեստաւորը մշտապէս արհեստանոց է հիմնում շուկայում, կամ հում նիւթի կենդրոնին մօտ տեղում փոքրիկ գումարով ձեռք է բերում անհրաժեշտ նիւթերն և ապրանք պատրաստում: Ուրեմն նա դառնում է բաւական անկախ մի արդիւնագործող: Բայց թէ որքան առաջադիմում է նա սոյն ուղղութեամբ, այդ կախուած է կողմնակի հանգամանքներից, օրինակ՝ պահանջի մեծութիւնից, հում նիւթի տեղաիոխականութիւնից (հէշտ թէ դժուար է նրան տեղափոխելը), պատրաստած ապրանքի տեղականութիւնից և այլն: Ուստի յիշեալ կարգին վերաբերող արհեստները, կատարելապէս հաւասար զարգացողական աստիճան չեն ունենում:

Ամենացածր աստիճանի վրայ կանգնած են այն քաղաքացի կանալք, որոնք իրանց գնած նիւթերից զանազան պիտուքներ են պատրաստում և ծախում տնից տուն: Օրինակներ:

ա) Ժապաւէնագործ: Ասիական հագուստները, մանաւանդ կանանց, բայց տեղ-տեղ և տղամարդկանցը, զարդարւում են արծաթաթել կամ ոսկեթել ժապաւէններով և դէլթաններով: Վերջիններս լինում են նոյնպէս հասարակ թելերից, (մետաքս, բուրդ): Մասնաւոր կանալք իրանց տունը

պտտրաստում են այդ ժապաւէնները և ղէլթանները, որև ծախում են իրանց մօտ եկող կին միւշտարիններին (ընտանիքներին): Բայց նրանք պտտուէրներ էլ քիչ չեն վերցնում:

բ) Վարտիքի քողեր գործողներ: Ասիական վարտիքը կոճակներ չունի, որոնց փոխարէն վերևի մասում խողովակ ունի, որի միջով քող է անցնում: Վերջինս մի հասարակ գոտի է բրդից, բամբակից, կամ մետաքսից: Յիշեալ կանայք գործում են ալգալիսի գոտիներ և ծախում իրանց մօտ եկող գնողներին կամ շրջիկ մանրավաճառների միջոցով:

գ) Կաւեղէններ շինող: Վերևում խօսել ենք թոնիր շինողի մասին: Նրանից պէտք է զանազանել կաւեղէններ շինողին: Ի հարկէ պատահում է, որ միևնոյն կինարմատը երկու գործ էլ կատարում է, բայց յաճախ ամօթ է համարում կաւեղէններ շինող կինը, գնալ ուրիշների տունը թոնիր կառուցանելու համար: Իսկ իւր բախում շինում է նահում կաւից զանազան օջաղներ, քուրաններ, մանղալներ և այլն. Նոյն կինը պտտրաստում է իւր բախում նոյնպէս թոնիրներ, միայն թէ փոքրները, որովհետև մեծ թոնիրները զոռար է տեղափոխել և անձեռնտու է գնողի համար: Հէնց այդ հանգամանքն է պահպանում վարձկան թոնիր շինողի գոյութիւնը (տես վերևում):

Կանանց արհեստը սոյն աստիճանից աւելի բարձրանալ չէ կարողանում, որովհետև կինը շուկայ չէ գօլրս գալիս (ամօթխածութեան հետևանք) և տնային աշխատանքից ձեռք չէ վերցնում:

Նոյն աստիճանի վրայ կանգնած է տղամարդ արհեստաւորը արդէն գիւղական կեանքում:

Որպէս լաւ օրինակ սրա համար կարող է ծառայել գիւղական խառատը (ատաղձագործ), որը բթաշում է ամեն տեսակ կարասիք: Նա նախ և առաջ երկրագործ է և իւր արհեստը բանացնում է միայն կողմնակի կերպով: Նրա արհեստանոցը գտնւում է սովորաբար այնպիսի գետակի ափում, որի ջուրը արագահոս է, որովհետև նա օգտւում է հոսանքի ուժից: Ուժի տեղափոխութիւնը կատարւում է նախնա-

կան-հասարակ գործիքների օգնութեամբ: Իւր պատրաստած ապրանքը ծախում է լիշեալ վարպետը կամ տեղն ու տեղը, կամ գիւղերում թափառելով, կամ թէ քաղաքի վաճառականներին (որոնցից ապա քաղաքացիք գնում են):

Սրանից հետու չէ գնացել կնճիթահանքը *): Սրա տէրը սովորաբար գիւղական փոքրիկ գումարատէր է: Կնճիթահանքը ուրիշներից պատուէր չէ վերցնում: Նրա տէրը գնում է կնճիթի սերմը և իւր է հանում ծախելու համար: Իսկ այդ գործը նրա համար նոյնպէս կողմնակի զբաղմունք է:

Գործի տեխնիկը հետեւեալն է: Սերմը ածում են թաղարի մէջ, որը մի աւազան է, քարից և կիրից շինած, գոգաձև (ВОГНУТЫЙ) յատակով: Աւազանում այնքան ջուր կայ, որքան հարկաւոր է բոլոր սերմը ծածկելու համար: 24 ժամուայ մէջ սերմը կակղում է, որևէ գուրս են հանում և տարածում կալի մէջ, որը չորսանկիւնանի փոս է, արհեստանոցի յատակի մէջ քանդած: Այստեղ փշրում են սերմը փայտեայ մուրճերով: Ապա ամբողջ նիւթը ածում են երկրորդ փոսի մէջ, որը լցրած է աղաջրով. այստեղ պճեղները տակն են նստում, իսկ մաքուր սերմը դուրս է գալիս ջրի երեսը: Սերմը հաւաքում են ջրի մակերևոյթից և աղանձում: Յետոյ աղանձած սերմը աղում են սովորական ջրաղացի քարի միջոցով, որը պտուում է ձիու ոյժով: Ստացւում է կիտահեղուկ նիւթ, որը ածում են մէկ չորսանկիւնանի քարեայ աւազանի մէջ: Ապա եռացող ջուր են ածում վրան, որի ազդեցութիւնից նիւթը խմոր է դառնում: Այդ խմորը կոխոտում են ոտներով վերոյիշեալ քառանկիւնի աւազանում. իսկ մէկ ուրիշ մշակ հաւաքում է դուրս եկած իւրը մեծ գալուղ և ածում մի ամանի մէջ: Մնացորդն էլ ծծեցնում են բամբակով և մզում:

Սրանց թւին է պատկանում նաև բրուտը՝ նա արգիւնաբերում է մանր խեցեղէններ, որոնք գիւղական ընտանի-

*) Աբէլեանց. Իւզահանութիւնը Երևանեան նահանգում. Մշակ, 1884, № 28-ից. Գլ. III.

քում անհրաժեշտ են, բայց քաղաքացին էլ քիչ չէ օգտուում սրանցից: Սովորաբար խեցեգործարանը հիմնում են այնպիսի տեղում, ուր կաւը և վառելիքը (փայտը) էժան և հեշտ կարելի է ձեռք բերել: Միքանի ընդարձակ սենեակներ անհրաժեշտ են խեցեգործարանի համար: Բրուտը աշխատում է օգնականների հետ, որոնք լաճախ իր ընտանիքի անդամներն են լինում: Գործը բաղկացած է երկու մասից. 1) ամանների ձևակերպումը (շինելը) և 2) թրծելը: Պատրաստ ապրանքը ծախում է բրուտը հայրենի և օտար գիւղերում: Կամ թէ բերում է քաղաք, ուր վաճառում է փողոցներում կամ միանուագ տալիս մանրավաճառին:

Վերջապէս հանդիպում ենք գիւղական կեանքի մէջ, այս կամ այն գիւղում, խաղաղորդին (կաշէգործ): Նա առնում է գիւղացիներից հատ-հատ զանազան հում կաշիներ՝ տաւարի, ոչխարի, ուղտի, ձիու, այծի... Իրանք գիւղացիները բերում են պատահամաբ ունեցած մորթին կամ կաշին նրա մօտ, կամ թէ նա ինքը շրջում է գիւղից գիւղ և հաւաքում:

Իւր բազումը խաղաղորդը ունի մի շատ մեծ փայտեայ տաշա, որ սիլայ է կոչւում: Նրա վրայ հասարակ չարդախ է կառուցած: Սիլայի մէջ ջուր են լցնում և սրան էլ կիր տւելացնում, խառնում. այդպէս մնում է երեք օր, որից լետոյ կաշիները թրջոց են դնում, որ տւում է տասնուերկու օր, որի ընթացքում երեք օրը մէկ անգամ դարձնում են կաշիները, որպէս զի կիրը ազդէ բոլոր կողմերից: Յետոյ կաշիները դուրս են հանում և լուանում գետում կամ տեղն ու տեղը, աւազանում: Լուացած կաշիները մնում են ջրում: Հատ-հատ միայն հանում է նրանցից վարպետը, կախում է մեխից և սկսում է քերթել, այսինքն քերել մսեղէն և նմանօրինակ մասերը: Սրա համար վարպետը գործ է ածում մի երկաթեայ սուր աղեղ, իսկ աջ ոտով ներքև է քաշում քողը. աղեղը սալթաքւում է կաշիի մակերևոյթով գէպի ներքև և տւելորդ մասերը քերում:

Ապա խաղաղորդը տանում է տինգատիրոջ մօտ վէալ-

զեւայ կոչուած բոյսի տերեւները և տինգի միջոցով փոշի է դարձնել տալիս: Տերեւները գնել է նա գիւղացիներից, որոնք հաւաքել են անտառից: Վէալգեայի փոշին ածուժ է նա արգէն լուացուած և մաքուր ջրով լցրած սիլալի մէջ, խառնում է և գնում նրա մէջ քերթած կաշիները, ուր սրանք երեք շաբաթ մնում են: Այդ ժամանակամիջոցում չորս օրը մէկ անգամ դարձնում են կաշիները: Վերջապէս հանում են նրանց մէկիկ մէկիկ, տարածում փայտեայ շրջանակների մէջ և գնում արևի տակ: Ձորանալուց լետոյ կաշին այնքան պատրաստ է, որ նրան գործ են ածում տրեխների համար: Խաղաղորդը ծախում է այս կաշիները գիւղացիներին, շաբաթական շուկաներում կամ քաղաքներում: Իսկ եթէ այդպէս ծախելը ձեռնտու չէ երևում, ապա շարունակում է վարպետը նրանց աւելի մշակել, որ է՝ ներկել սև պաղլեղով: Սրանից լետ ծախում է նա աւելի հասարակները կոշկակարին, իսկ նուրբերը ասպագէնագործին, քաղաքում: Մեր ասածները վերաբերում էին աւելի խոշոր կաշիներին:

Փոքր ինչ ուրիշ տեսակ են պատրաստում ոչխարի կամ այծի մորթիները: Այդ մորթիների վրայ սրբրահում են կրափոշի և երեք օրից լետոյ քերթում են դարթուով, ըստ որում նախապէս բուրդը կտրատում են, լուանում կաշին և տարածում շրջանակների (գարումների) մէջ: Ձորանալուց լետոյ ներկում է վարպետը նրանց՝ կարմիր, սև կամ կանաչ և տանելով քաղաք, ծախում է կոշկակարներին կամ ասպագէնագործներին:

Քաղաքների կաշեգործարանները գործողութեան եղանակներով շատ չեն տարբերւում մեր նկարագրածից: Տեղական ամենազարգացած կաշեգործարանները (եւրոպականները չհաշուած) գտնւում են Թիֆլիսում: Բոլոր խաղաղորդները *) գործում են այստեղ դաբաղխանայ կոչուած շինութեան մէջ, ուր միմեանց մօտ կանգնած են մի շարք չաներ, որոնք լցւում են հանքային բաղնիսների ջրերով: Ամբողջ շէնքը

*) Хатисовъ. Кустарн. пром. Стр. 96.

պատկանում է մէկ մասնաւոր մարդու, որը առանձին չաները վարձով է տալիս: Այստեղ աշխատում են մինչև 50, կատարելապէս անկախ վարպետներ, որոնցից իւրաքանչիւրը ունի միքանի օգնականներ և աշակերտներ: Սրանք գործում են ամբողջ տարին, բացի ձմեռուայ ցուրտ օրերից, երբ չաների ջուրը սառչում է: Չանի վրայ տախտակ է մեկնած, որի վրայ կանգնած աշխատում է վարպետը: Կաշիների մշակութեան եղանակի մէջ քանի մի աննշան նորութիւններ են մտցրած: Այստեղ էլ վերջ ի վերջոյ ստացւում է տեղական կոպիտ կաշի, որը պիտանի է միայն տեղական կօշկակարների և ասպազէնագործների համար:

Սալլագործները և փայտեայ գործիքներ շինողները հիմնում են իրանց արհեստանոցները մեծ գիւղերում և քաղաքներում: Սրանք երկու առանձին արհեստաւորներ են, թէև պատահում է, մասնաւանդ գիւղերում, որ նրանք ընդհանուր արհեստանոցում են գործում, կամ հէնց միևնոյն անձնաւորութիւնը բանացնում է երկու արհեստն էլ: Երկու արհեստն էլ տարածուած են մեծ մասամբ անտառամօտ տեղերում: Նրանց գործն է պատրաստել կամ նորոգել երկրագործական գործիքներ և հասարակ սալլեր: Աշխատում են միայն պատուէր ստանալով, և գործ են ածում նոր պատուէրների համար սեփական նիւթերը և հատով վարձատրութիւն են ստանում:

Բոլոր վերոյիշեալ արհեստաւորները հիմնում են իրանց արհեստանոցները ըստ կարելոյն այն տեղերում, ուր աւելի լարմար է ձեռք բերել հում նիւթերը և միջոցները (օրինակ բաւականաչափ ջուր): Շուկան նրանց համար երկրորդական տեղն է բռնում: Ուրիշ կերպ է մի շարք այնպիսի արհեստաւորների բանը, որոնց համար շուկայում լինելը առաջնակարգ նշանակութիւն ունի: Այս պատճառով կենդրոնացնում են նրանք իրանց արհեստանոցները շուկայում, ուր թէ գործում են և թէ տեղն ու տեղը վաճառում իրանց ապրանքները: Անցնենք այժմ սրանց խմբին:

Դերձակ: Վարպետը նստած է արհեստանոցի առջևի

մասում փոքրիկ մինդարի վրայ. նրա առջև կանգնած է մեկ ցածր բայց ընդարձակ թախտ, որի վրայ վարպետը ձևում է ողորկում է: Թախտի միևս կողմերում նստոտած են շարքով օգնականները և աշակերտները: Խնքը վարպետը ձևում է կտորներն ու տալիս օգնականներին կարելու: Օգնականները շաբաթական վարձ են ստանում իրանց փորձառութեան համեմատ, իսկ աշակերտները միայն ուտելիքն են ստանում: Արհեստանոցում կալ սովորաբար բրդեղէնի (շալերի) քիչ թէ շատ պաշար, որ առնում է դերձակը կամ վաճառականներից, կամ ուղղակի արդիւնագործողներից, որոնք մեծ մասամբ գիւղացիներ են և գործում են շալեր ազատ ժամանակներում: Այդ կտորներից պատրաստում է դերձակը ազամարդի վերարկուներ և վարդիկներ: Քիչ չէ պատահում, որ միւշտարին ընտրում է կտորը դերձակի մօտ և պտտուելում է իւր համար կարել այս ու այն հագուստը: Այդպիսի հագուստ հագնում են գիւղացիներն և ոչ-հարուստ քաղաքացիները: Իսկ աւելի հարուստները գնում են դրսից ներմուծուած ասլրանքի կտորը (մահուդ և այլն) և տալիս են դերձակին, պտտուելով իրանց ուզածը կարել:

Դերձակի հետ կապուած է ժապաւէնագործը (դազագը), որը պատրաստում է իւր արհեստանոցում զանազան ժապաւէններ և դէյթաններ, որոնք հարկաւոր են ասիական տարադի համար: Ժապաւէնագործից գնում են ոչ միայն մասնաւոր սպառողները, այլև դերձակները: Այստեղ մի լաւ օրինակ ենք տեսնում, թէ ինչպէս մի արհեստի գոյութիւնը պայմանաւորուած է մի ուրիշ արհեստով:

Գլխարկակար: Պան երկու տեսակ գլխարկակարներ: Մէկը գործ է ածում որպէս հում նիւթ տեղական, հասարակ մորթերը, որ նա առնում է մսագործներից և թեթեւ կերպով նախապատրաստում է (մշակում է): Այդպիսի մորթուց կարած գլխարկները (փափախները) համարեա միայն գիւղացիք են ծածկում: Երկրորդ տեսակի գլխարկակարը գնում է շատ աւելի նուրբ և թանգաքին մորթիներ վաճառականներից, որոնք ներմուծում են իրանց ասլրանքը (Շի-

բազի և Բուխարայի մորթիներ) Պարսկաստանի կողմից: Այդ մորթիները գրեթե տասն անգամ աւելի թանգ են տեղականներին և պահանջում են աւելի նուրբ նախապատրաստութիւն: Սրանցից կարած գլխարկները ծածկում են աւելի հարուստ մահմեդականներն ու հայերը (անցնող սերունդը): Վարպետներն էլ մեծ մասամբ մահմեդականներ են:

Կօշկակարը կարում է բազմատեսակ կօշիկներ: Կը լինէ՞ք գլխաւոր տեսակներից միքանիսը:

Զմուշկներ տղամարդկանց և կանանց համար, ըստ որում տաղիլի համար գործ են ածում սււազոյն ու կօշտ կաշի, իսկ երկրորդի համար մեծ մասամբ աւելի նուրբ և պայծառ գոյներ (կարմիր, կապույտ, կանաչ) ունեցող կաշիներ: Յաճախ կանանց շմուշկները զարդարում են ոսկեզօծ թելերով: Զմուշկներ հագնում են նոյնպէս երեխայքը (մօնաւանդ թուրքերի, բայց սակաւ և հայերի): Մանուկների համար կարում են փափուկներ և կօշիկներ, ոչ-երկայն սրունգներով: Վերջիններս պայտեր են ունենում, իսկ փափուկները ոչ: Փափուկները քողեր ունին արեխների նման, այնպէս որ, երևի, վերջիններից են առաջացել: Այգալիսի կօշիկները աւելի են լարմարում մանուկներին մանաւանդ ամառը, երբ չարաճճիները պատրաստ են ոտի տակ տալու գաշտեր ու լեռներ, որ շմուշկներով անտանելի կը լինէր, կօշիկների էլ գարշապարները չէին դիմանալ: Այստեղ մեր միտքն եկաւ այն հանգամանքը, որ լեռնային տեղերում գիւղացիք չեն գործածում անիւաւոր սալլեր, որովհետեւ սահնակաձև սալլը աւելի է լարմարում գարուփոսերին: Կօշկակարը դնում է կաշին տեղական կաշեգործներից: Արհեստանոցում միշտ լինում է ոտնամանների աչքի ընկնող քանակութիւն: Սակայն պատրաստ ծախուող կօշիկները սովորաբար աւելի հասարակն են լինում, ուստի լաւը ցանկացողները պատուէր են տալիս: Բայց երբէք չէ պատահում, որ պատուէրողը կաշի էլ տալ վարպետին:

Կօշկակարի արհեստանոցի մօտակալքում գտնուում է մի «չնչին» արհեստաւոր, որի արհեստը միայն կօշկակարու-

Թեան լրացումն է: Մեր խօսքը վերաբերում է պայտոզին: Նա մեծ մասամբ իսկի խանութ էլ չէ ունենում, այլ շուկայի որևէ անկիւնում տեղաւորուած է: Նա ունի իւր մօտ մի շարք մեծ ու փոքր պայտեր: Կոշիկը սովորաբար առանց պայտի է ծախուում, ուստի նրան գնողը տանում է իսկոյն պայտ գցողի մօտ, որը չնչին վարձատրութեամբ պայտ է գցում: Այդ վարպետը տունում է պայտերը տեղական դարբիններէջ. դարձեալ մի օրինակ, որի մէջ մի արհեստաւորը աշխատում է մի ուրիշ արհեստաւորի (ուրեմն ոչ մասնաւոր միւշտարու) համար:

Մեր նկարագրած կոշկակարից պէտք է զանազանել տրեխակարին, որը միայն տրեխներ է կարում: Միայն թէ նա կարում է աւելի նուրբ և աւելի գեղեցիկ, քան մեր արդէն նկարագրածը (գիւղացիների իրանց կարածը): Կոշին գնում է նա խաղաղորդներից, իսկ քողերը նոյն իսկ մագազիններից: Քաղաքացիները հազիւ են տրեխներ հագնում: Տրեխակարի միւշտարիները գիւղացիներն են, իսկ նրա ներկայութիւնը քաղաքում՝ բացատրւում է այն բանով, որ քաղաքը կենդրոնական շուկայ է շրջապատող գիւղերի համար:

Համետագործը շինում է համետներ էշի և մասամբ էլ ձիու համար: Երկուսն էլ կարւում են կոպիտ կտաւից և լքցնւում յարգով: Եշի համետը աւելի հասարակ է, իսկ ձիունը փոքր ինչ բարդ է: Վերջինս բաղկացած է յարգով լցրած երկու կամարաձև տալրակներից, որոնք այնպէս միացրած են, որ մէջ տեղում ձուռձև դատարկութիւն են կազմում: Համետագործի արհեստանոցը գտնւում է շուկայի աւելի լեւո ընկած տեղերում: Նա միշտ կտաւի և յարգի սլաշար ունի: Նրա գործիքները բաղկացած են մեծ ասեղից (քառորդ արշին երկարութեամբ), գլուխ ունեցող երկաթեայ ձողից և մի տափարակ փայտից: Կտորը փոքր առ փոքր կարւում են, ներս ճնշելով յարգը լիշեալ ձողով, և լետոյ տափարակ փայտով խփելով շիտակացնում են: Արհեստանոցում պատրաստ պահւում են մի քանի տասնեակ համետներ, որոնց առնում են միւշտարիները մէկ-մէկ: Վար-

պետը նոյնպէս պատուէրներ է վերցնում, որպիսի գէպքում գործը կատարում է աւելի հոգացողութեամբ: Հում նիւթը երբէք պատուիրողը չէ տալիս, որովհետեւ էժան է և առանձին նշանակութիւն ունենալ չէ կարող: Այդ արհեստը տւելի ստոր է համարում, ուստի համեմատգործը ուրիշ վարպետներին հաւասար լարգանք չէ պահանջում և չէ վայելում ժողովրդի մէջ:

Քաղաքացի գորբինը զանազանում է գիւղական դարբնից միայն նրանով, որ նա հնարաւորութիւն ունի մի շարք առարկաներ քանակութեամբ պատրաստելու, օրինակ՝ մեխեր, պալտեր և այլն: Ուստի նրան դասում ենք զին ստացող արհեստաւորների շարքում:

Սազագործը պատրաստում է ասիական զանազան տեսակ երաժշտական գործիքներ, մանաւանդ թառեր, սազեր և այլն: Այդ գործիքների համար հարկաւոր են փայտ ու ձկան կաշի (փամփուշտ), իսկ լարերի համար գործ է ածւում օջիւրի աղիքը: Վարպետը առնում է այդ նիւթերը մեծ մասամբ անմշակ և ինքը նախապատրաստում է նրանց:

Քաղաքացի խառատը նոյնպէս արհեստանոց ունի շուկայում: Նրա գլխաւոր գործիքը ոլորանն է: Նա գործում է գլխաւորապէս պատուէրով, շինելով ոստայնանկի բարդ գործիքներ, օրօրոցներ, զանազան գործիքների պտուտակաւոր մասեր և այլն: Փայտը առնում է ինքը:

Ձուլողը, որ ներկայումս անլետանում է, ձուլում է մանդալներ, մոմակալներ և դրանց նման առարկաներ: Այդ առարկաները մեծ մասամբ այժմ աւելորդ են դարձել, կեանքի փոփոխուելու պատճառով: Օրինակ. նաւթային լամպի սովորական դառնալը աւելորդ է դարձրել մոմակալը. իսկ եւրոպական ձեւի վառարանի մուտքը բնակարանի մէջ, դուրս է մղում մանդալը, որ մի ժամանակ իւրաքանչիւր բնտանիքի անհրաժեշտ պէտքերից մէկն էր: Ձուլագործութիւնը ուրեմն ընկել է, այս պատճառով ներկայումս գոյութիւն ունեցող ձուլողները միայն վնասուած առարկաները կարկատելով են պարապում, կամ եթէ նոր գործ են կատարում,

այն էլ պատուէր ստանալուց յետոյ. մինչդեռ առաջ ապրանք էին պատրաստում: Այդ մի լաւ օրինակ է, որից տեսնում ենք թէ ինչպէս տնտեսական մի ձևը ընկնելիս, նախ լետ է դնում դէպի այն ձևը, որի մէջ եղել է մի ժամանակ, երբ դեռ զարգացման գագաթնակէտին չէր հասած. որպէս ծերունին շատ անգամ անմեղանում է երեխայի նման:

Զինագործը (խանչալագը) արգէն պատրաստ սուրի (խանչալի) համար պատեան է շինում: Նրա միւշտարին ձեռք է բերում նախ սուրը՝ սուսերազործից և բերում է զինագործի մօտ պատեան շինել տալու: Զինագործը կատարում է հետևեալ գործողութիւնները. 1) փայտից շինում է պատեանը, 2) եղջիւրից, փայտից և ալլն շինում է կոթը, 3) պատեանին կաշի է քաշում, 4) զանազան զարդեր է դնում պատեանի վրայ մետաղեայ թերթիկներից և ալլն: Բայց սովորաբար զինագործը ունենում է նա և պատրաստ գէնքեր՝ (խանչալներ) ծախելու համար:

Նոյնը կարելի է ասել և հրացանագործի մասին: Նա պատրաստում է հրացաններ և տորճանակներ: Ներկայումս նա առնում է ներմուծողներից հրացանի փողը (խողովակը) և շինում է հրացանի բունը (փայտեայ մասը): Ներմուծուող պատրաստ հրացանների ազդեցութեան տակ, հրացանագործութիւնը խիստ ընկել է: Այժմեան վարպետները ստիպուած են բուսականանալ հրացաններ կարկատելով:

Մինչև այստեղ մէջ բերած արհեստների մէջ աշակերտներ կամ օգնականներ պահելու պայմանները համարեա միատեսակ են:

Մի առանձին տեղ է բռնում սնունդ պատրաստող արհեստաւորների խումբը: Ընդհանրապէս կարելի է ասել, որ մահմեդականները աւելի են պարապում այդ տեսակ արհեստներով, քան թէ հայերը: Իսկ վերջիններս զբաղւում են աւելի այն քաղաքներում, ուր հայերը շօշափելի մեծամասնութիւն են կազմում, կամ մահմեդականները շատ քիչ են:

Հակառակ դէպքում, շուկայում սնունդ (ուտելիք) պատրաստողները մասնագետական են լինում: Այդ հանգամանքն ունի ի միջի պլոց և իւր կրօնական պատճառը: Ուտելիք պատրաստող հայը կարող է միայն կամ գլխաւորապէս, քրիստոնեայ միւշտարիներ ունենալ, մինչդեռ մասնագետական կարող է ունենալ և քրիստոնեայ ու մասնագետական միւշտարիներ: Պիտի նկատենք, որ շուկայում պատրաստուող ուտելիքները գլխաւորապէս միայն շուկայումն են միւշտարիներ գտնուում: Ընտանիքը հագիւ է օգտւում սրանցից:

Ուտելիք պատրաստող արհեստաւորներից միջանիւին կը լինենք:

ա) Հացթուխը: Նա իւր խանութում թոնիր ունի թաղած, ուր օրէկան մէկ կամ միջանի անգամ թխում է. ամբողջ գործը (հունցելը, թխելը) կատարում է հացթուխը: Իւր օգնականների հետ: Հացը ծախում են կամ տեղն ու տեղը (խանութում), կամ թէ որոշ գիււմ անելով՝ տալիս են շրջիկ հացավաճառների, որոնք հացով լի սակառը գրլխներին դրած շրջում են փողոցներում և բարձր ձայնով հաւատացնում ամենքին, թէ այդպիսի հաց ոչ եղել է և ոչ էլ երբ և իցէ կարող է լինել:

բ) Կերակուր պատրաստողը: Սրա խանութի կէսը բռնում է կրակոտանը, որի վրայ մի շարք կաթսաներ են դրած կամ խեցամաններ շարած, որոնք զանազան կերակուրներ են պարունակում: Ցանկացողների համար իւրաքանչիւր բոպէ խորոված էլ են պատրաստում: Խանութում գտնւում են թախաներ, հասարակ նստարաններ, մանուսնդ ետեւի մասում, հիւրերի համար: Իսկ վաճառականները և արհեստաւորները, որոնք կէսօրին տուն գնալ չեն կարողանում, բերել են տալիս իրանց ուզածը այդ խանութներից և իրանց խանութում ճաշում:

Այդ հասարակ, ասիական կերակրատները եւրոպական շքեղ հիւրանոցների նախապատկերն են ներկայացնում:

գ) Հալվաջի: Սրա խանութում գտնւում են միջտնիմեծ կիսագնդաձև կաթսաներ, իւրաքանչիւրը մէկ կրակա-

բանի վրայ Կաթսաներում պատրաստում են միքանի տեսակ քաղցրեղէններ՝ դործ տծելով ալիւր, ձու, ընկոյզ և այլն։ Այդ քաղցրեղէնները ընդհանուր «հալվա» անունն են կրում, բայց կայ միքանի տեսակի հալվա։ Սակաւ է պատահում, որ այդ խանութներից հալվա ծախեն սպառողներին։ Իսկ գըլ-խաւորապէս առնում են որանցից քանակութեամբ (ОПТОМЪ) շրջիկ հալվափառները, որպէս զի մանր-մանր ծախեն սպառող միւշտարիներին։ Այս դէպքում շրջիկ վաճառողներն էլ երկու կորգի են բաժանւում։ Ոմանք մէկ նստարան են դրնում փողոցի անկիւնում. նստարանի վրայ դնում են հալվալի մեծ կտորները և ցանկացողի համար կտրում են, սկըսած ամենափոքր քանակութիւնից։ Միւս ծախողները կտրատում են նախապէս և տաշտի մէջ շարելով, պտըտում են փողոցներում, ուր վաճառում են մանր գնողներին։ Առաջ սրանք սովորութիւն ունէին և երկաթի զանազան կտորներ առնելով տալ, իսկ ներկայումս այդ սովորութիւնը վերացած է։

ՀԱՄԲԱՐՈՒԹԻՒՆԸ *).

Յայտնի է արդէն, որ 17 դարում, Հայաստանում գոյութիւն ունէին համքարութիւնները, որոնք բաւական զարգացած էին։ Բայց հաւանական է. որ նրանք շատ աւելի առաջ էլ գոյութիւն են ունեցել հայ արհեստաւորների մէջ, որովհետեւ համքարութիւնները, որպէս հին ժամանակների ճանապարհորդները վկայում են, վաղուց արդէն ծաղկում էին պարսիկների մէջ և Հայաստանը հին ժամանակներում քանիցս գտնուել է Պարսկաստանի ձեռին կամ գոնեա նրա ազդեցութեան տակ։ Արհեստների տեխնիկան էլ հայերի և պարսիկների մէջ միատեսակ էին, որից կարելի է եզրակաց.

*) Այս գլուխը կազմելիս օգտուել ենք մանաւանդ պրոֆ. Նիկաղարեանցի «Городские цехи» գրքից։

նել, որ առհասարակ հայ և պարսիկ արհեստաւորները միմեանցից շատ չեն տարբերուել:

Միւս կողմից հայոց համքարութիւնները շատ նման են եւրոպականներին և զանազանուժ են նրանցից միայն երկրորդական պարագաների մէջ: Այդ նմանութիւնը շատ պարզ ցոյց է տալիս պրօֆ. Եղիազարեանցը վերոյիշեալ գրքի մէջ:

Մենք կը բաւականանանք այստեղ, միայն ցոյց տալով, թէ ինչպիսի կազմակերպութիւն է ունեցել համքարութիւնը, իւր ամենածաղկեալ դրութեան մէջ և թէ ինչ փոփոխութիւնների է ենթարկուել նա մեր ժամանակներում:

Իւրաքանչիւր համքարութիւն բաղկացած էր միւսնոյն տեսակի արհեստաւորներից: Համարեա արհեստի (և առևտրի) իւրաքանչիւր տեսակը մի համքարութիւն էր կազմում: Մինչև անգամ բեռնակիրները, ջրկիրները և կառապանները համքարութիւններ էին կազմում: Անդամներին իրար հետ կապում էին ինքնօգնութեան գաղափարը, և տնտեսական, կրօնական-բարոյական, կառավարչական-գաղափարական և հասարակական շահերը. Պարապմունքի միատեսակութիւնը, վարչութեան և գաղափարութեան ընդհանուր լինելը, մանաւանդ ընդհանուր դաւանութիւնը ամբողջ միութեանը եղբայրական բնաւորութիւն էին տալիս:

Համքարութիւնները արտաքուստ գտնուում էին իշխանութեան ազդեցութեան տակ, ի ներքուստ, իւրաքանչիւր համքարութիւնը որոշ ինքնավարութիւն ունէր: Ամեն մէկ կանոնաւոր կազմակերպուած համքարութիւն ունէր իւր դատաստանը և վարչութիւնը: Նրանցից շատերն ունէին իրանց պաշտպան սուրբը և այդպիսով ներկայացնում էին մի տեսակ կրօնական միութիւն: Չնայելով իւրաքանչիւր համքարութեան անկախութեան, բոլոր համքարութիւնները միասին կազմում էին ընդհանուր քաղաքացիական մի դատակարգ: Այդ գէպքում որպէս միացնող պարագայ, ծառայում էր ընդհանուր կարգապահութիւնը, քաղաքական գաղափարներ և հարկատուութեան կազմակերպութիւնը. համարեա բոլոր քաղաքներում ամբողջ ազգաբնակչութիւնը հպատակ-

ւում էր բէկին, մէլիքին և այլն, որի իշխանութիւնը սակայն տարածւում էր միայն քաղաքի ազգաբնակութեան վրայ, այն էլ միայն հանրային կառավարութեան վերաբերեալ գործերի մէջ: Քաղաքի գլխին կանգնածի դատաստանը համաքաղական դատաստանի բարձր աստիճանն էր: Վարչական հարցերի մէջ քաղաքի գլուխը անմիջական յարաբերութիւն ունէր ծերունիների (ուստաբաշիների) հետ: Համաքարութիւնները կազմում էին երբեմն, ամենքը միասին, մէլիքի հետ առանձին խորհուրդ: Զուտ տեխնիկական հարցերում ներկայանում էր որպէս բարձրագոյն դատաստանական մարմին արհեստաւորաց ամբողջ դասակարգի համար կամ համաքարութիւնների ընդհանուր ներկայացուցիչը, կամ թէ տասներկու համաքարութիւնների ներկայացուցիչներից բաղկացած խորհուրդը: Եւ աւելի որոշ կերպով յայտնւում էր միութեան ոգին կրօնական տօնախմբութիւնների ժամանակ, մանաւանդ երբ բոլոր համաքարութիւնները մասնակցում էին ժողովրդական տօներին և մատաղներին: Համաքարութիւնները (այսինքն որոշ արհեստին պատկանողները) հիմնում էին յաճախ իրանց արհեստանոցները որոշ փողոցներում և որոշ շինութիւններում: Մինչև օրս մնում են այդ սովորութեան հետքերը:

Ախայցխայում, Կարսում, Երզրումում, Երևանում և Թիֆլիսում արհեստաւորին (օգնականին) վարպետի կոչում տալու համար ուշադրութեան էր առնւում նրա վարպետի կարծիքը, որը պիտի արտայայտուէր երդումով: Վարպետը իւր կարծիքը ապացուցանելու համար, պիտի ներկայացնէր իւր օգնականի մի «գործը» (աշխատութիւնը): Կասկածաւոր դէպքում օգնականին մի գործ էին յանձնում, որը պիտի կատարէր նա մի ուրիշ վարպետի ներկայութեամբ: Նիւթական կարողութիւն ունենալը անպայման անհրաժեշտ չէր վարպետի կոչում ստանալ ցանկացողի համար: Համաքաղական իրաւունքը դարձնում էր իւր ուշադրութիւնը թեկնածուի բանիմացութեան, փորձառութեան և բարոյական յատկութիւնների վրայ: Համաքարութեան պատկանում էին նոյնպէս

վարպետների կանայքն և երեխաները. սրանք պաշտպանութիւն էին գտնում հարկաւոր գէպքում համքարութիւնների կողմից: Վարպետի որդին նոյնպէս վարպետ է, ասում է առածը:

Թեկնածուն պարտաւոր էր իւր վարպետին մի ընծայ տալ, վերարկուի կտոր: Եթէ վարպետը մեռած էր, ընծան ստանում էր նրա ընտանիքը: Մի-մի բան էլ հարկաւոր էր տալ համքարութեան գլխաւորին, խորհրդի անդամներին և սուրհանդակին: Վարպետ օրհնելու տօնախմբութիւնը կատարւում էր հացկերութեամբ, որին մասնակցում էին բոլոր վարպետները: Բացի այդ՝ տեղի էին ունենում կրօնական ծիսակատարութիւններ (աղօթք, աւետարանի ընթերցանութիւն):

Համքարութիւնը գնում էր հում նիւթեր և բաժանում իւր անդամներին, իսկ եթէ անդամները իրանք էին առնում հում նիւթերը, պարտաւոր էին վճարել նախապէս որոշած արժէքի համեմատ:

Բոլոր վարպետների ընդհանուր ժողովը արհեստաւորաց տմբողջ դասակարգի զործօնն (օրգանն) էր: Բացի այդ՝ համքարութիւնների պարագլուխները առանձին խորհուրդ էին կազմում. Երզրումում, Ախալցխայում, Կարսում և Ախալքալաքում բոլոր համքարութիւնները ընտրում էին մէկ գլխաւոր, որը կոչւում էր վարպետների վարպետ: Սա քաղաքի բոլոր համքարութիւնների ներկայացուցիչն էր:

Համքարութիւնը մեր դարում հետզհետէ ձևակերպուել է: Անդրկովկասում ռուսական կառավարութիւնը ձգտել է համքարութիւնները լարմարացնել իւր ներքին քաղաքականութեան: Կառավարութիւնը անհրաժեշտ չէր համարում լուծել նրանց, այլ ըստ կարելոյն հպատակեցնել Ռուսաստանում տիրապետող ցեխական սկզբունքներին: Այդպէս, 1867 թուին (այլրիկ 5-ին) հրատարակուած է «Կարգադրութիւն» արհեստաւորաց համքարութիւնների մասին: Այդ «կարգադրութեան» նպատակն էր. 1) Համքարութիւնների ներքին կազմակերպութիւնը համաձայնացնել «ցեխային»

ընդհանուր օրէնքների հետ, որպէս զի դրանով համբարութիւնները աւելի ամուր կազմութիւն ստանան և 2) աւելի ճիշտ որոշել համբարութիւնների լարաբերութիւնը ընդհանուր քաղաքային կառավարչութեան հետ:

Այդ կարգադրութեամբ վերակազմուեց համբարութիւնը հետևեալ կերպով: Ծերակոյտների խորհուրդը լուծուեց, համբարութեան պարագլուխը մնաց որպէս վարչութեան միակ և առաջին եգործօնը: Նա պարտաւոր է հոգալ արհեստի բարօրութեան և տեխնիկական զարգացման մասին, նոյնպէս արհեստաւորների կարգապահութեան և համերաշխութեան մասին: Նա պիտի հրաւիրէ համբարների ժողովը, միայն թէ նախապէս թոյլտուութիւն ստանալով օստիկանապետից և արհեստաւորների սարագլուխից (ремесленный голова). նա իրաւունք ունի դատերը վերջնականօրէն վճռել, եթէ գործը վերաբերում է 10 ըուբլուց ոչ աւել գումարին: Այդ գումարի սահմանն էլ կարելի է անցնել, եթէ երկու կողմն էլ գրաւոր համաձայնութիւն տան նրան:

Նոյնպէս պահեց իւր գոյութիւնը բոլոր արհեստաւորների ընդհանուր ժողովը, միայն թէ միջանի սահմանափակումներով. այսինքն նա կորցրեց դատավարական և թեկնածուին՝ վարպետի կոչում տալու իրաւունքը: Այդ իրաւունքները անցան ընդհանուր արհեստաւորաց վարչութեան (ремесленная управа): Համբարական ժողովին վերաբերող առարկաներն են. 1) համբարութեան պարագլուխի և գանձապահի ընտրութիւնը, 2) համբարութեան մասնաւոր կարիքների համար տուրքեր նշանակելը, 3) համբարութեան գանձանակի քննութիւնը և այլն:

Վարգադրութիւնը նոյնպէս աւելացնում է, թէ «համբարութեան պարագլուխները լուրջ ուշադրութիւն են դարձնում, որ արհեստաւորները, օգնականները և աշակերտները ժամանակին վճարեն իրանց հարկերը և քաղաքային պահանջները, իսկ հակառակ դէպքում համբարական գանձարանն է պատասխանատու»:

Բոլոր արհեստաւորների պարագլուխը ընտրւում է վըս-

տահելի վարպետների միջից երեք տարով, արհեստաւորաց ամբողջ դասակարգի կողմից և հաստատուում է նահանգապետի կողմից: Պարագլուխը ունի լայնատարած կառավարչական և դիսցիպլինական ազդեցութիւն վարպետների և նոյն իսկ ծերակոյտների վրայ: Նա գլխաւոր գործիքն է, որի միջոցով կառավարութիւնը և քաղաքային վարչութիւնը յարաբերութիւն է ունենում արհեստաւորաց դասակարգի հետ:

Որպէս մի ուրիշ, բարձրագոյն գործօն, ներկայանում է արհեստաւորաց վարչութիւնը. նա բաղկացած է բոլոր արհեստաւորների պարագլուխից, որը վարչութեան նախագահը և գլխաւորն է, և համբարութեանց գլխաւորներից (ծերակոյտներից): Վերջիններս իրաւունք ունին մասնակցելու նիստերին կամ խմբովին կամ հերթով, միայն թէ այնպէս, որ նիստին ներկայ լինին առնուազն, երկու ծերակոյտներ: Ըստ որում անհրաժեշտ է այն համբարութեան ծերակոյտի ներկայութիւնը, որին վերաբերում է վճռուելիք հարցը:

Վարչութեան գործունէութեանը վերաբերում են. 1) իւրաքանչիւր արհեստի կարիքների հոգատարութիւնը, 2) համբարութիւնների իրար հետ ունեցած վէճերի քննութիւնը (ի հարկէ խօսքը արհեստի գործերին է վերաբերում), 3) հսկողութիւն համբարութիւնների վրայ, որ հարկերը և քաղաքային տուրքերը ճշտութեամբ վճարեն, 4) գանգատներ, վերաբերեալ անճիշտ հարկատուութիւններին և համբարութեանց պարագլուխների ծախսած փողերին, 5) օգնականներ և աշակերտներ պահելու պայմանների որոշումը, որբերի և որբւայրիների հոգատարութիւնը, բոլոր համբարութիւնների մէջ պատահող հիւանդ կամ աշխատանքի անընդունակ դառած արհեստաւորների պաշտպանութիւնը:

Վերոյիշեալ «կարգադրութիւնը» վերաբերում է Թիֆլիսի համբարութիւններին, ուր նրանք նշանաւոր տարր են կազմում: Իսկ նա իրապէս ներգործութիւն ունեցաւ և գաւառներում: Սակայն անպայման կերպով հասնել իւր նպատակին՝ նա Թիֆլիսումն էլ չկարողացաւ: Նա հիմնուած էր

երկապատիկ սկզբունքի վրայ, որովհետև ազատ (համբարու-
թեան չպատկանող) արհեստավորին էլ ասպարէզ էր տալիս:
Ամեն տեղ միևնույն հետեանքը լայտնուեցաւ: Ամենուրէք
գնաց և գնում է համբարութիւնը դէպի կորուստ (լուծումն):
Սրա պատճառը պէտք չէ որոնել կառավարութեան այս ու
այն ձեռնարկութեան մէջ, այլ արհեստի ներքին կեանքի
մէջ: Այսինքն մենք գտնում ենք, որ այս ու այն համբա-
րութիւնը գեռ ամուր է մնում, կամ թուլացել է, նայելով
թէ արգեսք ինքը արհեստը ընկել է, թէ ծաղկում է տա-
կաւին: Որինակ՝ մանողների, ոստանակների և ներկարարների
համբարութիւնները բոլորովին լուծուել են, որովհետև այդ
արհեստները կորցրել են իրանց նշանակութիւնը ներմու-
ծուող ապրանքների ազդեցութեան տակ: Արհեստների ընկ-
նելն է պատճառը, որ առհասարակ ներկայումս գեռ գոյու-
թիւն ունեցող համբարութիւններն էլ դարձել են ազատ
միաբանութիւններ, որոնք չունին նախկին ամուրթիւնը և
նշանակութիւնը, իսկ մի շարք քաղաքներում համբարու-
թեան հետքերն էլ չեն մնացել:

ՆՐՐՈՐԴ ԳԼՈՒԴՍ.

Գ Ո Ւ Մ Ա Ր Ա Տ Ե Ր Ը.

Մեծածաւալ արդիւնագործութիւնը՝ Հայաստանում և
Անդրկովկասում ներկայացնում է մեզ շատ քիչ օրինակներ
(մեր խօսքը վերաբերում է միայն ասիական ձևերին): Ար-
հեստագործութեան այդ ձևը կարող է տեղի ունենալ այն
երկրում, ուր փոքր ի շատէ կազմակերպուած Ժողովրդական
տնտեսութիւն կալ, ինչ որ երբէք գոյութիւն չէ ունեցել
մեր լիշաժ երկրում: Այստեղ գտնում ենք, որ իւրաքանչիւր
գիւղ և իւրաքանչիւր քաղաք իւր համար է ապրում և աշ-
խատում, միայն աննշան լարաբերութիւններ ունի ուրիշ
գիւղերի և քաղաքների հետ: